

Azərbaycan Respublikası Vergilər Nazirliyinin

Tədris Mərkəzi

“Maliyyə bazarı və onun tənzimlənməsi”

mövzusu üzrə

TƏLİM MATERIALI

Dinləyicilər: Müsabiqə yolu ilə vergi orqanlarına staj müddətinə işə qəbul edilən əməkdaşlar;

Təhsilalma forması: Əyani

Tədris müddəti: 2 saat

Müəllif: Qarayev İmran Əliyər oğlu, kafedra müdiri.

Tədrisin məqsədi – Maliyyə institutları və maliyyə bazarının fəaliyyət mexanizmlərinin araşdırılması, maliyyə institutları və maliyyə strukturunun təhlili, maliyyə sisteminin tənzimlənməsi mexanizmləri, qiymətli kağızlar, derivativlər, onların iqtisadi mahiyyəti və növləri haqqında biliklərin verilməsi. Pulun zaman dəyəri – pulun indiki və gələcək dəyəri haqqında biliklərin aşılması.

Mündəricat

1. Maliyyə bazarı və onun strukturu
2. Qiymətli kağızlar bazarı .
3. Qiymətli kağızların və derivativlərin növləri
4. Pulun zaman dəyərləri
5. Nəzarət sualları və məsələlər
6. Ədəbiyyat

1. Maliyyə bazarı və onun strukturu.

Müasir dövrdə hər bir ölkədə maliyyə bazarı maliyyə institutları vasitəsi ilə tənzimlənir. Maliyyə bazarının əsas funksiyası əhalidə və ya şirkətlərdə olan sərbəst maliyyə resurslarının akkumilyasiyası vasitəsi ilə onu ehtiyacı olan iqtisadi agentlərə təqdim etmək imkanının yaradılmasından ibarətdir. Bir tərəf maliyyə resurslarından səmərəli istifadə edə bilmir. Digər tərəfin isə o resurslara ehtiyacı vardır. İqtisadi nəzəriyyədə maliyyə bazarları dedikdə qiymətli kağızlarla, xüsusən səhm və istiqrazlarla, qiymətli metallarla və digər mallarla qarşılıqlı əvəz edilən aktivlərlə ticarəti təmin edən mexanizm başa düşülür. Maliyyə bazarı vasitəsi ilə maliyyə resurslarından daha səmərəli istifadə etmək imkanı yaranır. Aparılan tədqiqatlar sübut edir ki, yoxsulluq səviyyəsində olan ölkələrin əsas problemlərindən biri maliyyə bazarlarının inkişaf etməməsi ilə bağlıdır. Maliyyə bazarını inkişaf etdirmədən yüksək iqtisadi artım göstəricilərinə nail olmaq mümkün deyildir.

İqtisadi nöqtəyi-nəzərdən maliyyə bazarları qiymətli kağızların emissiyası, onların yerləşdirilməsi və habelə maliyyə alətlərinin (maliyyə bazarı əmtəələrinin) alqı-satqı aktları ilə bağlı iqtisadi münasibətlər sistemini ifadə edir.

Təsnifat nöqtəyi-nəzərdən maliyyə bazarlarına maliyyə alətlərinin emissiyasını, alqı və satqısını həyata keçirən maliyyə institutlarının və iqtisadi subyektlərinin məcmusu kimi baxmaq olar. Hər bir maliyyə institutu maliyyə alətlərinin konkret dəsti ilə bu və yaxud digər əməliyyatın aparılması üzrə müəyyən səlahiyyətlərlə təmin edilmişdir.

Maliyyə bazarları müasir dövrdə maliyyə institutları vasitəsi ilə tənzimlənir. Maliyyə institutlarına aşağıdakılar aiddir:

- Banklar;
- Kredit təşkilatları;
- İnvestisiya fondları;
- Sığorta şirkətləri

Maliyyə strukturu mürəkkəb bir sistem olaraq özündə müxtəlif tipli bankları, sığorta şirkətlərini , maliyyə korporasiyalarını , investisiya banklarını və dövlət tərəfindən tənzimlənən digər institutları özündə cəmləyir.

Maliyyə bazarı maliyyə aktivlərinin yaradılması və onunla mübadilə üçün təşkil olunan institusional strukturdur. Maliyyə bazarları kapitalın səfərbər edilməsinə,

kredit təqdim olunmasına, pul əməliyyatları mübadiləsinin həyata keçirilməsinə və əmtəə istehsalında maliyyə vəsaitlərinin səmərəli yerləşdirilməsinə istiqamətlənmişdir. Göründüyü kimi maliyyə bazarının vahid və qəbul edilmiş tərif yoxdur.

Maliyyə bazarları dünyanın inkişaf etmiş ölkələrində sürətlə inkişaf etmiş, bütövlükdə maliyyə resurslarının cəlb edilməsi məqsədilə innovativ texnologiyalar yaradılmışdır.

Müasir dövrdə maliyyə bazarını bir anlayış kimi müəyyən etmək elə də asan deyildir. Çünki, çox hallarda bu məsələ dolaşlıq və qarışıqlıq yaradır.

Maliyyə bazarları özünə aşağıdakıları daxil edir:

- kapital bazarı - səhm və istiqraz bazarlarını əhatə edir;
- pul bazarı;
- kredit bazarı;
- valyuta bazarı;
- sığorta bazarı;
- törəmə maliyyə alətləri (derovativlər) bazarı.

Kapital dedikdə investisiyalaşması yolu ilə gəlir gətirmək qabiliyyəti olan pul vəsaiti və ya əmtəə başa düşülür. Pul, mülkiyyət və digər qiymətlilər birgə fərdlərin və ya biznesin sərvətini təşkil edir. Hər şeydən əvvəl kapital biznesin inkişafı üçün cəlb edilən maliyyədir. Kapital gələcəkdə digər əmtəəni istehsal etmək qabiliyyəti olan əmtəəyə investisiyanı ifadə edir. Kapital dedikdə digər əmtəələri və xidmətləri istehsal etmək məqsədi ilə iş üçün zəruri olan maşınlar, avadanlıqlar, yollar, məktəblər və ofis binaları da başa düşülür.

Klassik iqtisad elmində kapital-istehsalın üç amilindən biridir. Onun digər tərkib hissələri isə - torpaq və iş qüvvəsidir. Kapital aşağıdakı cəhətlərə və xüsusiyyətlərə malikdir. Kapital digər əmtəələrin istehsalı üçün istifadə edilə bilər. Bu onu istehsalın amilinə çevirir.

İlk dövrlərdə kapitalın nümayişi qismində çox hallarda fiziki predmetlər şəklində, məsələn, istehsalda istifadə edilən avadanlıq, bina, nəqliyyat vasitəsi və s. təqdim edilirdi. 1960-cı ildən başlayaraq təsəvvür xeyli genişlənməyə başladı. Belə ki, investisiyaya verdiş və təhsilin inkişafında insan kapitalının və ya bilik kapitalının yaradıcısı kimi baxılır. İntellektual mülkiyyətə, investisiyaya intellektual kapitalın inkişafı qismində baxılması qəbul edilmişdir. İnsanın inkişaf nəzəriyyəsi insan kapitalını sosial, təqlid edilmiş və yaradıcı ünsürlərini təşkil edən vahid tam kimi təsvir edir. Müasir dövrdə kapital daha geniş mənada işlədilir. Artıq insan kapitalı, sosial kapital, bilik yönümlü kapital və s anlayışlardan istifadə olunur.

Sosial kapital - iqtisadiyyatda fərdlər arasında etimad münasibətlərinin sıralanmış struktumdur.

Fərdi kapital - insana məxsusdur və cəmiyyət tərəfindən qorunur, bazarda əmək qismində pulla təklif edilir..

İqtisadiyyatda kapitalın aşağıdakı təsnifatına da rast gəlinir.

Maliyyə kapitalı hüquqi şəxslərin sərəncamında olan likvidliyin müxtəlif dərəcəli öhdəliyini ifadə edir. Maliyyə bazarında müxtəlif formalı aktivlər satılır.

Bütövlükdə maliyyə sferasında maliyyə bazarının başlıca vəzifəsi aşağıdakılardan ibarətdir:

- kapitalın cəlb edilməsi (kapital bazarında);
- riskin köçürülməsi (derivativlər bazarında);
- beynəlxalq ticarətin təmin edilməsi.

Bu vəzifələr maliyyə institutları tərəfindən həyata keçirilir.

Maliyyə bazarları milli və beynəlxalq bazar kimi təsnifləşdirilə bilər. Maliyyə bazarının əsas tərkib hissələrindən olan kapital bazarı özünə aşağıdakıları daxil edir:

- **səhm bazarı** - adi səhm buraxmaq yolu ilə şirkətin layihələrinin maliyyələşdirilməsini təmin edir və onunla ticarət etməyə imkan verir;
- **istiqraz bazarı** - istiqraz buraxmaq yolu ilə şirkətin layihələrinin maliyyələşdirilməsini təmin edir və onunla ticarət etməyə imkan verir;
- **pul bazarı** - qısamüddətli borc maliyyələşdirilməsini və investisiyanı təmin edir;
- **derivativlər** (törəmə maliyyə alətləri) bazarı - maliyyə risklərinin idarə edilməsinin alətlərini təmin edir;
- **fyuçers bazarı** - gələcək tarixdə əmtəə ticarəti üçün standartlaşdırılmış forvard əməliyyatlarını təmin edir;
- sığorta bazarı - müxtəlif risklərin yenidən bölüşdürülməsini təmin edir.

- **valyuta bazarı** - xarici valyuta ilə ticarəti təmin edir. Kapital bazarı ehtiva edən qiymətli kağızlar bazarıdır ki, burada şirkətlər və dövlət uzunmüddətli resursları cəlb edə bilər. Kapital bazarı səhm və istiqraz bazarlarından ibarətdir.

Kapital bazarı özünə birinci və ikinci bazarları daxil edir. Yeni (ilk dəfə buraxılan) qiymətli kağızlar birinci bazarda alınır və satılır. İkinci bazar qiymətli kağızlara olan investisiyalara onları satmağa və ya əvvəllərdə buraxılmış qiymətli kağızları almağa imkan verir.

Kapital bazarı digər maliyyə bazarlarından, məsələn, qısamüddətli aktivlərdə ixtisaslaşdırılmış pul bazarından, derivativlər, əqdlər təqdim edən törəmə maliyyə alətləri bazarından fərqlənir.

Maliyyə bazarlarını başa düşmək üçün onun məqsədlərinin nədən ibarət olduğunu araşdırmaq zəruridir.

Məsələ ondadır ki, maliyyə bazarları olmadan borcalanlar kreditorların müstəqil olaraq axtarılmasında çətinliklə üzləşə bilərdi. Banklar pulu əmanətə qəbul etmək məqsədilə depozitə götürür. Sonralar onların deponentləşdirilmiş vəsaitlər fonduna toplanmış pul vəsaitlərini ehtiyacı olanlara kreditə verməyə imkanları olur. Bir qayda olaraq banklar pulu kreditə borc və ya ipoteka krediti formasında təqdim edir.

Kreditlərin müxtəlif növləri mövcuddur:

- *Kommersiya kreditləri;*
- *Bank kreditləri (Muxtəif müddətli);*
- *İstehlak kreditləri;*
- *İpoteka kreditləri;*
- *Dövlət kreditləri və s. ;*

Sadə bank depoziti ilə müqayisədə kreditorlar və onların agentləri ilə borcalan və onların agentlərinin görüşə biləcəyi bazar və habelə mövcud borc və kredit öhdəliklərini sata biləcək bazar daha mürəkkəb bağlaşımları tələb edir. Buna isə maliyyə bazarı və fond birjası daha yaxşı nümunə ola bilər. Şirkət səhmləri investora satmaqla vəsaitləri cəlb edə və onlarda olan səhmlər satıla və alınır.

2. Qiymətli kağızlar bazarı .

Qiymətli kağızlar bazarı anlayışını ümumi şəkildə qiymətli kağızların buraxılışı və dövriyyəsi ilə bağlı iqtisadi münasibətlərin məcmusu kimi müəyyənləşdirmək olar.

Qiymətli kağızlar bazarı müasir bazar iqtisadiyyatının mühüm atributlarından biridir. Qiymətli kağızlar müddətindən asılı olaraq maliyyə bazarı, qısamüddətli qiymətli kağızların iştirak etdiyi pul və uzunmüddətli qiymətli kağızların iştirak etdiyi kapital bazarına bölünür. Yəni, dolayısı ilə qiymətli kağızlar bazarı həm pul, həm də kapital bazarı kimi fəaliyyət göstərir.

Qiymətli kağızlar bazarı - maliyyə bazarının əsas hissəsidir, qiymətli kağızların alqı-satqısını təmin etmək üçün fəaliyyət göstərir. Qiymətli kağızlar bazarı maliyyə bazarının səmərəli fəaliyyət göstərən başlıca elementlərindən biri olmaqla iqtisadiyyatın ayn-ayrı sahələrinə maliyyə vəsaitlərinin operativ şəkildə axınını təmin edən və investisiyaları aktivləşdirən bir sahədir. Qiymətli kağızlar bazarı qiymətli kağızların lazımı anda pula

çevrilməsini, yəni likvid duruma gəlməsində vasitəçilik rolunu üzərinə götürür.

Qiymətli kağızlar bazarı kapital formasından istehsal formasına keçməsinə kömək edir. O, bank kredit sistemini tamamlayır və onunla qarşılıqlı əlaqədə fəaliyyət göstərir.

Ümumi şəkildə qiymətli kağızlar bazarını iştirakçıların qiymətli kağızlar buraxılışı və tədavül zamanı yaranan iqtisadi münasibətlərin əsası kimi qiymətləndirmək olar. Bütün qiymətli kağızların pul kapitalından törəmədiyini nəzərə alaraq qiymətli kağızlar bazarını bütövlükdə maliyyə bazanna aid etmək düzgün olmazdı. Qiymətli kağızlar bazarı kapitalda olduğu kimi pula əsaslandığına görə fond bazarı adlanır.

Məhz bu keyfiyyətdə o, maliyyə bazarının əsas tərkib hissəsi kimi çıxış edir. Qiymətli kağızlar bazarı kredit münasibətləri və sahibolma münasibətləri vasitəsi ilə ifadə olunur. Yuxarıda deyildiyi kimi, pul vəsaitini müddətlilik, haqqı ödənilmək və qaytarılmaq şərti ilə ya kredit müqaviləsi əsasında birbaşa, ya da qiymətli kağızları almaq vasitəsi ilə yerləşdirmək olar.

Maliyyə bazarının iştirakçıları

- *investorlar - tələbatından artıq maliyyə ehtiyatlarına malik olan və bu ehtiyatları investisiya kimi istifadə edən təşkilatlar;*
- *əmanətçilər - şəxsi istehlakı azaltmaqla müəyyən məqsədlər üçün müxtəlif yığımlar həyata keçirən fiziki şəxslər;*
- *borc alanlar - kifayət qədər maliyyə ehtiyatlarına malik olmayanlar.*

Öz pulunu qiymətli kağızlara qoyan investorlar kreditor, qiymətli kağızların emitentləri isə borcalanlardır. Qiymətli kağızlara investisiya edilən pul vəsaitlərinin məcmusuna saxta kapital deyilir. Saxta kapitalla həm də qiymətli kağızda təcəssüm edilən və onun sahibinə dividend və faiz formasında izafi dəyərin bir hissəsinin mənimsənilməsinə hüquq verən mülkiyyətin titulu deyilir.

Qiymətli kağızlar bazarı istənilən bazara aid olan bir sıra vəzifələrin həll edilməsinə yönəlmişdir:

- qiymətli kağızların buraxılışı və sərbəst tədavülünü təmin edən bazar qiymətinin formalaşması;
- bazar iştirakçılarının qiymətli kağızlar və ondan törəmə maliyyə alətləri ilə əməliyyatlar üzrə bazar iştirakçılarının mənfəətli fəaliyyət göstərməsi üçün şərait yaradılması;
- qiymətli kağızların buraxılışı, yerləşdirilməsi, satışı-alışı qaydasını müəyyən etmək və satışda iştirak, nəzarət - tənzimləyici məhdudiyyətlər sisteminin formalaşdırılması;
- ticarət obyektini və onların iştirakçıları haqqında qiymətli kağız bazarının subyektlərinin informasiya təminatı.

Qiymətli kağız bazarının əsas subyekt kimi investorlar, borcalanlar, kreditorlar, peşəkar və qeyri-peşəkar iştirakçılar çıxış edir. Qiymətli kağız bazarının peşəkar iştirakçılarna vasitəçi broker, diler, depozitlər və klirinq fəaliyyəti həyata keçirən təşkilatlar aiddir. Qeyri-peşəkar iştirakçılar - müstəqil, vasitəçi olmadan xüsusi qiymətli kağızlarını yerləşdirən və ya qiymətli kağızları digər təşkilatlardan alan, bazarın peşəkar iştirakçısı olmayan təşkilatlardır.

Qiymətli kağızların obyektləri səhmlər, istiqrazlar, veksəl və depozit (əmanət) sertifikatları, habelə fyuçerslər, opsiyonlar, de-pozitar qəbzləri, digər törəmə qiymətli kağızlar və maliyyə alətləri aiddir.

3. Qiymətli kağızların və derivativlərin növləri.

Qiymətli kağız bazarında ayrı-ayrı seqmentlər qiymətli kağızlar təsnifatının prinsiplərinə uyğun olaraq fərqləndirilir. Bu nöqtəyi-nəzərdən qiymətli kağız bazarının aşağıdakı növləri mövcuddur:

təşkilati dərəcəsinə görə - mütəşəkkil və qeyri-mütəşəkkil, birja və birjadankənar qiymətli kağızlar bazarı;

- iqtisadi mahiyyətinə görə - səhm bazarı, istiqraz bazarı, veksəl bazarı, depozit və əmanət sertifikatları bazarı;

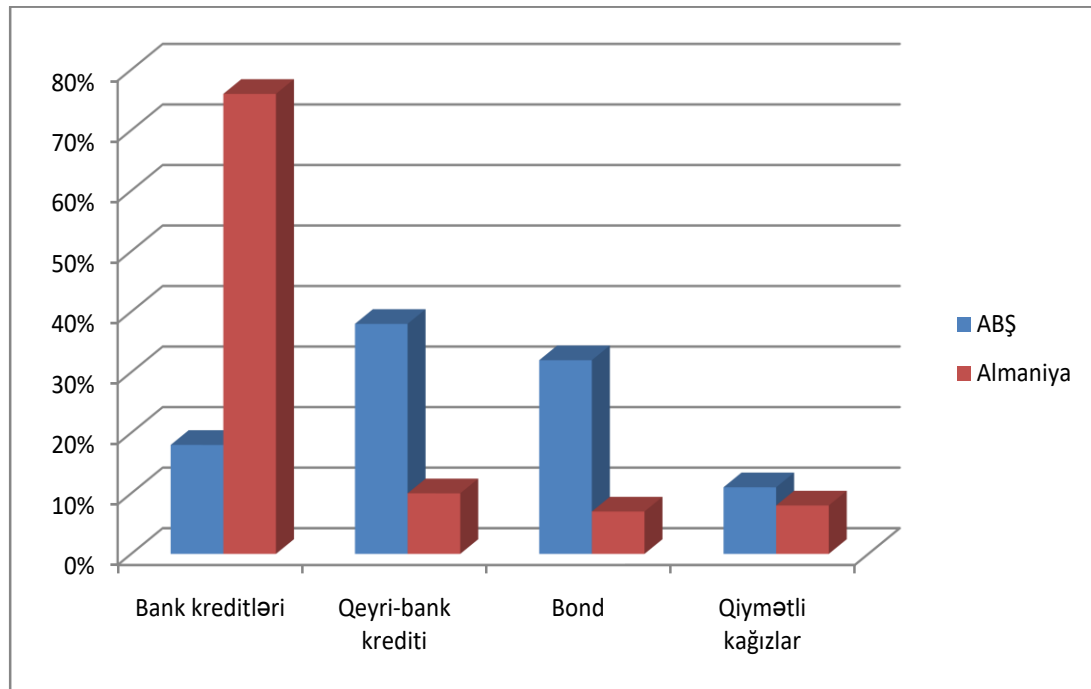
- emitentə görə - dövlət qiymətli kağızlar bazarı, korporativ qiymətli kağızlar bazarı, müəssisənin (qeyri-səhmdar mülkiyyət formalı) qiymətli kağızlar bazarı;

- ilkin yerləşdirmə ilə əlaqəsi dərəcəsinə və sonrakı tədavülünə görə - ilkin (birinci) və ikinci (təkrar) qiymətli kağızlar bazarı.

Analitik məqsədlərindən asılı olaraq qiymətli kağızlar bazarının seqmentləri qiymətli kağızların təsnifatına əsasən iki əlamət üzrə fərqləndirilir. Məsələn, iqtisadi mahiyyəti və emitentə görə təsnifata əsasən aşağıdakılar fərqləndirilir:

- 1) dövlət istiqrazları bazarı və xəzinə vekselləri bazarı;
- 2) korporativ səhm bazarı, korporativ istiqraz bazarı və korporativ veksəl bazarı;
- 3) müəssisələrin istiqraz bazarı, müəssisələrin veksəl bazarı və s.

Diaqram 1. İnvestisiya mənbələri [4].

Diaqram 1-də ABŞ və Almaniyanın investisiya mənbələri göstərilmişdir. Göründüyü kimi Almaniya investisiya mənbələrinin 80%-dən çoxunu bank kreditləri təşkil edir. ABŞ-da isə vəziyyət tamamilə fərqlidir. Bank kreditləri investisiya mənbələrinin yalnız 15%-ni təşkil edir. Qalan 85%-isə qeyri bank kreditləri və qiymətli kağızlar hesabına formalaşır. Lakin dünya maliyyə bazarında aparılan tədqiqatlar aşağıdakı fikirlərin irəli sürülməsinə imkan verir:

- Biznes fəaliyyətinin maliyyələşməsinin əsas mənbələri ölkələr üzrə fərqlidir;
- Qiymətli kağızlar biznesin maliyyələşməsinin əsas mənbəyi deyildir
- Biznesin maliyyələşməsində bank kreditləri əsas rol oynayır.

Derivativ - iki tərəf arasında bağlanan sazişin bir növüdür. "Derivatiive" sözü ingilis dilindən tərcümədə "törəmə" deməkdir. Derivativ, dəyəri digər aktivin dəyərindən asılı olduğu üçün, ondan törədiyi üçün bu cür adlanır. Derivativin dəyəri hansı aktivdən törəyirsə, həmin aktivə **bazis aktiv** deyilir (ingilis dilində **underlying asset**).

Əvvəlki bölmədə fyuçers kontrakt haqqında məlumat verilmişdir. İndi isə derivativlərin bəzi növləri haqqında məlumat verək.

- Fyucers
- Opsion
- Forvard
- Svop

Hecinq (hedging) - riskin azaldılması və gələcəkdə stabil gəlirin təmin dilməsi məqsədilə qiymət dəyişməsindən yarana biləcək mümkün zərər və gəlirlərin qarşısının alınmasını nəzərdə tutur. Ən çox rast gəlinən bazis aktivləri əmtəələr (taxıl, neft, qızıl, və s.), səhmlər, istiqrazlar, faiz dərəcələri və valyutalardır. Derivativ tipli qiymətli kağızlara həmçinin təcili saziş deyilir (ingiliscə **financial contract**).

- Forvard müqaviləsi tam fyuçer müqaviləsi kimidir. Yeganə fərq isə bundan ibarətdir ki, fyuçer müqaviləsi bir qrup standart aktivlər üçün nəzərdə tutulub və standart şərtlər üzərində bağlanır. Forvard isə qeyri-standard məhsullar üçün və tərəfdaşların istədikləri şərtlərlə bağlanan müqavilədir.
- Opsion da fyuçer və forvarda bənzəyir. Amma yuxarıdakılardan fərqli olaraq opsion yalnız bir tərəf üçün öhdəlikdir. Opsionu əlində saxlayan tərəf həmin opsiondan yalnız sərfəli olduqda istifadə edə bilər. Opsionu əldə edənin xərci isə - opsion üçün vasitəçiyə (brokerə) ödənilən qiymətdir - **mükafat**(ingiliscə **premium**).
- Svopun hərfi mənada tərcüməsi "mübadilə, dəyişmək" mənalarını ifadə edir. Maliyyə bazarlarında isə SVOP: İki tərəfin məlum zaman kəsiyində bir varlıq yaxud da öhdəliyə əsasən müxtəlif faiz ödəmələrini və ya valyuta növünü qarşılıqlı olaraq dəyişdirdikləri bir mübadilə anlaşmasıdır.

Derivativlər arasındakı fərqləri araşdırmaq üçün aşağıdakı nümunələri nəzərdən keçirin:

Misal 1: "A" şirkətinin bir səhmi 50 dollar dəyəridədir. "A" şirkəti öz işçilərinə bonus kimi alınma opsiyonlarını paylayır. Bu opsiyonlar bir il sonra şirkətin səhmini 50 dollara almağa imkan verir. Aradan bir il keçir və "A" şirkətinin hər səhmi artıq 80 dollar dəyəridədir. Şirkətin bir işçisi həmin opsiyondan istifadə edərək şirkətdən həmin səhmləri 50 dollara alır. Aldıqdan dərhal sonra isə səhmləri açıq bazarda 80 dollara satır və bir günün içində hər səhmin üstündə əlavə 30 dollar qazanmış olur.

Misal2: "A" şirkətinin bir səhmi 50 dollar dəyəridədir. "A" şirkəti öz işçilərinə bonus kimi satılma opsiyonlarını paylayır. Bu opsiyonlar bir il sonra şirkətin səhmini 50 dollara satmağa imkan verir. İndi isə təsəvvür edin ki, bir il sonra "A" şirkətinin səhminin dəyəri 10 dollara düşür. "A" şirkətinin işçisi açıq bazardan "A" şirkətinin səhmlərini 10 dollardan alır, sonra isə əlindəki satılma opsiyonundan istifadə edərək həmin səhmləri "A" şirkətinə 50 dollardan satır və bir günün içində hər

Pul bazarı maliyyə bazarının kredit formasında həyata keçirilən bir növüdür. Bir sıra iqtisadi ədəbiyyatlarda kapital bazarı ilə pul bazarını bir-birindən fərqləndirən meyar kimi verilən kreditin müddəti və istifadə edilməsi məqsədi götürülür. Belə ki, kredit qısa müddətə (bir ilə qədər) verilərsə pul bazarına, uzun müddətə verildikdə isə kapital bazarına aid edilir.

Pul (kapital) bazarı milli və beynəlxalq bazara bölünür. Milli bazarda alqı-satqı münasibətləri həmin ölkənin milli pul vahidi (məsələn, Azərbaycanda - manat ABŞ-da - dollar, İngiltərədə - funt sterlinq, Yaponiyada - ien, Türkiyədə - lirə və s.) əsasında həyata keçirilir. Əgər əmtəə bazarında hər hansı bir məhsuk satılırsa onda pul bazarında elə pulun özü satılır. Lakin birinci halda tənzimləyici parametr rolunu qiymət (P) oynayarsa , pul bazarında bu funksiyanı faiz dərəcəsi (i) oynayır. Faiz dərəcəsinin azaldılmasından və ya artırılmasından asılı olaraq iqtisadi aktivliyə , dövriyyədə olan pul kütləsinə nəzarəti həyata keçirmək mümkündür. Faiz dərəcəsinin mövcudluğu artıq pulun zaman dəyəri anlayışını meydana gətirir. Faiz dərəcəsi

asılı olaraq pulun nominal dəyəri ilə real dəyəri arasında fərq meydana gəlir. Əgər faiz dərəcəsi vahiddən böyükdürsə onda onda zamandan asılı olaraq pulun nominal dəyəri aşağı düşür. Pulun zamandan asılılığı iki əsas düstur vasitəsi ilə həyata keçirilir.

1. Sadə faizlə;

2. mürəkkəb faizlə.

Sadə faiz dərəcəsinə faiz dərəcəsi yalnız əsas pulun üzərinə hesablanır. Mürəkkəb faizdə isə faiz məbləğləri əsas pulun üzərinə əlavə olunur və yenidən faiz dərəcəsi hesablanır. Aşağıdakı işarələməni qəbul edək.

P – pulun indiki dəyəri;

FV – pulun gələcək dəyəridir.

i – faiz dərəcələri;

n – zaman vahidinin sayıdır. (il, rüb, ay və s)

Bu işarələmələr daxilində pulun gələcək dəyəri sadə və mürəkkəb faizlə aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$FV = P(1 + in) \quad \text{Sadə faiz} \quad (1)$$

$$FV = P(1 + i)^n \quad \text{Mürəkkəb faiz} \quad (2)$$

Pulun indiki dəyəri aşağıdakı düsturla hesablanır:

$$P = FV/(1 + in) \quad \text{Sadə faiz} \quad (3)$$

$$P = FV/(1 + i)^n \quad \text{Mürəkkəb faiz} \quad (4)$$

Məsələ 1

İllik faiz dərəcəsi 2 il ərzində 15% olduqda indiki pulun 2 il bundan əvvəlki dəyərini hesablayın.

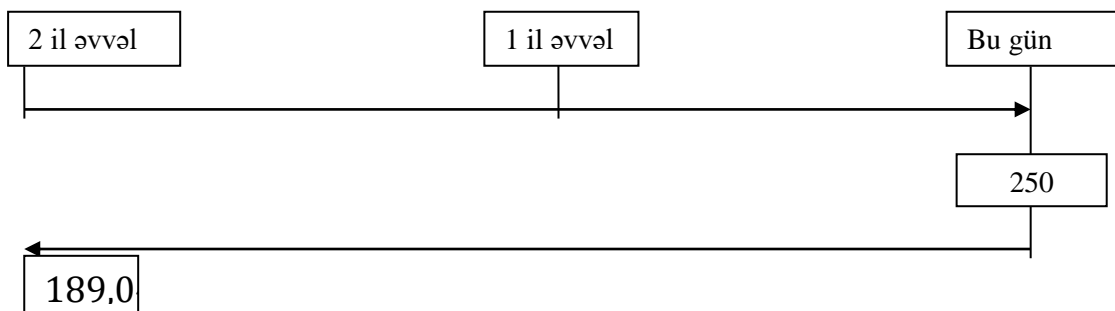
Pulun indiki dəyəri 250 Azn olduqda (4) düsturundan istifadə etməklə aşağıdakı kimi hesablanır:

FV= 250 AZN.

i= 0.15.

n=2.

$$P = \frac{250}{(1+0.15)^2} = \frac{250}{1,3225} = 189,04$$

Aydın məsələdir ki, ölkədəki mövcud inflyasiya dərəcələri real faiz dərəcələrinə təsir göstərir. İnflyasiya dərəcəsinin təsiri ilə nominal və real faiz dərəcələri arasında fərq əmələ gəlir. Bu halda inflyasiya dərəcəsi nəzərə alınmaqla real faiz dərəcəsi belə hesablanır:

$$i_r = i - f$$

i_r -real faiz dərəcəsi

i - nominal real dərəcəsi

f - inflyasiya dərəcəsi.

Bu düstur İrving düsturu adlanır. Nominal faiz dərəcələri dəyişmədikdə inflyasiya dərəcələri dəyişdikdə real faiz dərəcəsi aşağı düşür. Bir çox hallarda pulun gələcək dəyəri inflyasiya nəzərə alınmaqla hesablanmalıdır.

Məsələ 2:

Faiz dərəcəsinin illik 12%, inflyasiya dərəcəsinin 10% olduğu halda inflyasiya dərəcəsi nəzərə alınmaqla 300 AZN pulun 2 il bundan sonrakı dəyərini hesablayın.

$$i = 0.12$$

$$f = 0.1$$

$$P = 300 \text{ Azn}$$

Həlli:

$$FV = P(1 + i)^n = 300(1 + 0.12)^2 = 312,12 \text{ AZN}$$

Aşağıdakı suallar hesablama tələb edir.

SUAL. Hansı halda pulun indiki dəyəri gələcək dəyərindən çox ola bilər?
Hansı halda sadə və mürəkkəb faizlə hesablandıqda n -in hansı qiymətində pulun gələcək dəyərləri eyni qiymətə malik olar?

Sual. Vergi dərəcələri artdığı bir şəraitdə iqtisadi aktivlikdə hansı proses baş verir və bu maliyyə bazarına necə təsir göstərə bilər?
Pulun faiz dərəcələri ilə inflyasiya prosesləri arasında hansı əlaqələr mövcuddur.?

5. Nəzarət sualları və məsələlər :

1. Pulun indiki nominal dəyəri 10000 AZN , illik faiz dərəcəsi 12% olduqda 10 ildən sonra pulun gələcək dəyərini sadə faizlə hesablayın?
2. Pulun indiki nominal dəyəri 20000 AZN , illik faiz dərəcəsi 11% olduqda 10 ildən sonra pulun gələcək dəyərini mürəkkəb faizlə hesablayın?
3. Pulun gələcək dəyəri 10000 AZN , illik faiz dərəcəsi 12% olduqda 10 il əvvəlki ildə sadə faizlə hesablayın?
4. Pulun gələcək dəyəri 10000 AZN , illik faiz dərəcəsi 12% olduqda 10 il əvvəlki ildə mürəkkəb faizlə hesablayın?
5. Maliyyə bazarında maliyyə institutları hansı funksiyaları yerinə yetirir?
6. Maliyyə institutlarına hansı qurumlar aiddir?
7. Maliyyə bazarının əsas funksiyaları nədən ibarətdir?
8. Əsas investisiya mənbələri hansılardır?
9. Derivativlərin hansı növlərini bilirsiniz və onlar arasındakı fərqlər nədən ibarətdir?
10. Səhmlərlə istiqrazların fərqi izah edin.

6. Ədəbiyyat siyahısı

1. İqtisadi nəzəriyyə . Makroiqtisadiyyat – 1,2 Dərs vəsaiti,2009
2. Bayatlı Ataşov. Maliyyə bazarları. Dərslik Bakı- 2016
3. Rudiqer Dornbuş, Stenli Fişer, Ricard Stars/ Makroiqtisadiyyat . Bakı,2015
4. Frederic Mishkin The Economics of Money, Banking and Financial Markets . Ninth edition 2012
5. John Sloman and Mark Sutcliffe . Economics / Student workbook .
7. <http://alverchi.blogspot.com/2014/02/qiymtli-kagzlar-derivativ.html>
8. <https://www.investaz.az/opsiyon-nedir>
9. <https://www.thebalance.com/an-introduction-to-the-financial-markets-3306233>
10. http://www.economicsonline.co.uk/Competitive_markets/Financial_markets.html